

KÜLTÜR VARLIKLARININ KAÇAKÇILIĞI VE ARKEOLOJİK TAHRİBAT

THE ILLICIT TRAFFICKING OF CULTURAL PROPERTY AND ARCHAEOLOGICAL DAMAGE

BANU ÖZÜŞEN* ERTAN BECEREN**

Öz: Tarihi bir bütün olarak açıklama ve anlamada önemli kanıtlar sunan arkeolojik alanlar ve kültür varlıkları her dönemde ekonomik gelişme, savaş ya da kaçak kazılar gibi yıkıcı etkilerle karşı karşıya kalmıştır. Bu etkilerden en önemlisi ise kaçak kazı problemidir. Problem tek taraflı bir oluşum değildir. Her ne kadar yasa dışı ticarete pazarın arz tarafı önemli bir rol üstlense de talep tarafı da piyasaya güçlü bir yön vermektedir. Problemin en önemli özelliği olan gizliliği, kaçak kazıların boyutunu tespit edebilmede güçlük arz ederken diğer taraftan da bu kazıların yarattığı yıkımı ölçmenin gerekliliğini daha önemli hale getirmektedir. Kültür varlığı kaçakçılığı ve yasa dışı ticareti ile çoğunlukla sınır aşan bir suç niteliği şeklini alması ve insanlığın kültürel mirasına geri dönüşü olmayan zarar vermesi, sorunun tespiti ve özellikle çözüm yolları konusunda disiplinler arası çalışmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, kaçak kazı problemi ve ölçüm metodları, yasa dışı eski eser ticaretine katılan kaçak kazıcılar, araçlar ve izledikleri yöntemler üzerine yapılmıştır. Çalışma ile ayrıca kaçak kazı probleminin dünyanın genelinde bulunduğu ancak Türkiye gibi zengin tarihi mirasa sahip ülkelerin sorundan önemli ölçüde etkilendiğinin görülmesi amaçlanmıştır.

Abstract: The archaeological sites and antiquities which provide significant evidence for the explanation and the understanding of history as a whole have suffered destructive effects of economic development, war or looting in every period. The most important one of these destructive effects is the problem of looting. It is not a one-sided problem. While the supply side of the market plays a major role in the illicit trade, the demand side also gives a strong direction to the market. Being a component of the nature of the problem, secrecy brings forth difficulty in the determination of the extent of looting; on the other hand, it give critical importance to the assessment of the destruction wreaked by looting. The fact that the looting of antiquities causes irreversible damage to the cultural property of the humankind and the illicit trade of antiquities generally constitutes a transnational crime brings about the necessity of interdisciplinary studies concerning the identification and especially the solutions of the problem. This study scrutinizes the problem of looting; the methods for the assessment of looting; the illicit excavators and the intermediaries involved in the illicit trade of antiquities along with the methods they follow. Additionally, the study aims to present the fact that the problem of looting occurs in most parts of the world; however, countries like Turkey which have a rich historical heritage are significantly affected by the problem.

Anahtar Kelimeler: Yasa Dışı Ticaret • Kültür Varlığı • Eski Eser Kaçakçılığı • Yağma

Keywords: Illicit Trade • Cultural Property • Antiquities Trafficking • Looting

* Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Manavgat MYO, İşletme Bölümü, Antalya. ☎ 0000-0001-6150-0234
banuozusen@akdeniz.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, Isparta. ☎ 0000-0003-1314-5607
ertanbeceren@sdu.edu.tr

Bu çalışma birinci yazarın Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı'nda sürdürdüğü "Yasa Dışı Eski Eser Ticareti ve Organize Suç İlişkisi Değerlendirmesinde Ekonomik Risk Faktörleri" konulu doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Arkeolojik bir araştırmanın tam olarak açıklanabilmesi için, o kültürü meydana getiren insanların buldukları doğal çevreyi, hayvan, bitki ve iklimden oluşan biyolojik ortamı, insanların bu biyolojik ortamla ilişkileri, sahip oldukları kaynaklardan yararlanma şekilleri, teknolojileri, ekonomileri, sosyal ve kültürel yapıları, sanatsal faaliyetlerinin aydınlatılması gerekmektedir¹. Ancak diğer taraftan insanlık tarihini açıklamada ve anlamada böylesine önemli bir görev üstlenen arkeoloji bilimi bir o kadar da savunmasızdır. Tarihin en önemli kalıntıları ve kanıtları olan arkeolojik alanlar ve kültür varlıkları gün geçtikçe artan yıkıcı etkilerin etkisi altındadırlar. Arkeologlar baraj, yapılaşma, tarım, madencilik, doğal şartlar, savaş, yasa dışı define arama ya da kaçak kazı gibi birçok etkene karşı çalışmalarını sürdürmektedir. Bu etkenlerin her biri ayrı bir önem arz ederken yasa dışı ticarete sebep olan kaçak kazılar dünyada giderek artan bir problem haline gelmiştir. Geçmişte ekonomik yönden zayıf olan ülkelerin sorunuymuş gibi görülürken bugün tarihi zenginliğe sahip her ülkenin başa çıkması gereken bir problem olduğu anlaşılmıştır. Özellikle 1950’li yıllardan sonra da ticaretin maddi hacmi ve parasal değeri ciddi boyutlara ulaşmıştır. Ulaşım ağlarının genişlemesi ve ucuzlaması, internet, cep telefonu, uydu gibi teknolojik kolaylıklar da bu ticaret için küresel bir ortam hazırlamaya katkıda bulunmuştur.

Yasa dışı eski eser ticaretinin kilit noktasını kültür varlıklarını yıkıma uğratan kaçak kazıcılar oluşturmaktadır. Ancak madalyonun öbür yüzünde de bu eserlerin ait oldukları yerlerden sökülüp alınmasına yol açan ve ekonomik, prestij veya estetik kaygılı talep tarafının olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Hatta kaçak kazıyı teşvik eden unsurlardan en önemlisinin piyasanın talep tarafı olduğunu söylemek bu noktada yersiz olmayacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Kültür Varlıkları

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu’na göre (Değişik: 14/7/2004 – 5226/1 md.) kültür varlıkları; “*Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar*” olarak tanımlanmaktadır². 2863 sayılı kanun, 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu’nun³ yerine geçmiş ve “eski eser” kavramı yerini “kültür varlıkları” kavramına bırakmıştır.

Kültür varlıkları kavramını ya da Türkiye’de aynı anlamda kullanılan kültürel mirası Pulhan da: “*İnsanlığın ortak geçmişine ait içinde yaratıcılık, bilgi, çevreye uyum ve ilerleme izleri barındıran her türlü somut ve somut olmayan değer*” şeklinde tanımlanmaktadır⁴.

Her ne kadar eski eser kavramı yerini kültür varlığına bıraksa da ulusal literatürde halen “eski eser” kavramı da kullanılmakta, özellikle kültür varlıklarının kaçakçılığı söz konusu olduğunda “eski eser kaçakçılığı” ya da “tarihi eser kaçakçılığı” kavramları aynı anlamda yer bulmaktadır.

Yine, kültür varlıklarının yasa dışı yollarla ait olduğu ülkeden çıkarılarak uluslararası piyasalarda

¹ Esin 1985, 2.

² Resmi Gazete 1983, 5880.

³ Resmi Gazete 1973.

⁴ Pulhan 2008.

ticareti söz konusu olduğunda “yasa dışı eski eser ticareti” kavramı gerek ulusal⁵ gerekse uluslararası literatürde⁶ sıkça kullanılmaktadır.

Kültür Varlığı Kaçakçılığı

Kültür varlığı kaçakçılığı: “*Bir toplumun doğal ve kültürel mirası niteliğindeki kültür ve tabiat varlıklarının, bilimsel amaç ve yöntemlerden uzak olarak, kaçak kazılar ve soygunlarla yalnızca maddi amaç güdülerek ele geçirilmesi, onun ticari bir meta olarak görülerek yurt içinde ve dışında pazarlanması ve üzerinden kişisel çıkar sağlanması*” şeklinde tanımlanır. Kültür varlığı kaçakçılığında itici güç uyuşturucu ve silah kaçakçılığında olduğu gibi taleptir ve en kaba hatları ile üç aşamada gerçekleşir. Kaçak kazı veya soygun ile ele geçirme, taşınma ve bir başka gerçek veya tüzel kişinin mülkiyetine geçme⁷.

2863 sayılı yasanın 4.bölüm 35. maddesi, araştırma, sondaj ve kazı iznini düzenlemektedir ve bu iznin sadece Kültür ve Turizm Bakanlığı’na ait olduğu belirtilmektedir. Bakanlıkça araştırma izni bilimsel ve mali yeterliği olan Türk ve yabancı heyet ve kurumlara verilmektedir. Diğer taraftan define arama hususu da aynı yasanın 50. maddesinde ele alınmıştır. Define aramak isteyenlerin Kültür ve Turizm Bakanlığı’na verilecek ruhsatnameye sahip olmaları gerektiği, masrafların define arayıcısından karşılanmak sureti ile Bakanlık ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarından gelen temsilcilerin bu aramaya eşlik etmesi ve diğer yasal hususlar kanunda düzenlenmiştir⁸. İzin alınmadan yapılan define aramada kişi veya kişiler kültür varlığı kaçakçılığı suçları ile ilgili grup içerisinde yer almaktadır⁹.

Kültür varlığı kaçakçılığı sürecinde ilk olarak kaçak kazıcılar veya yasal izni olmayan definciler yer almaktadır. Bu iki grup tanımlama açısından farklılık gösterse de sınırlarını ayırmak güçtür. Nitekim yasa dışı define arayan bir kişinin ya da grubun define yerine arkeolojik nesne bulduğunda nasıl bir davranış içinde bulunduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu iki grubun ortak noktaları arkeolojik alanları tahrip ettikleridir. Yasa dışı defincilik dünyanın birçok bölgesinde görülmekle birlikte genellikle kaçak kazıcılardan ayrı incelenmesi zordur.

Yasa dışı definciler, hazine bularak zengin olma hayalleri içinde kültür bilinci eksik olan, halk hikâyeleri ve masallardan etkilenen, macera düşkünü kişilerdir. Kaçak kazıcılar ise höyükler, ören yerleri, tümülüs ve nekropol alanlarında kültür varlığı bulmak amacı ile kaçak kazı yapan kişilerdir¹⁰.

Dünyada kültür varlıkları talana uğrayan ya da çalınan her ülke bu kaçakçılığa sebep olan kişilere farklı isimlendirmeler kullanmaktadır. Örnek olarak, İtalya’da yasa dışı kazı yapan kişilere tombaroli denilmektedir. Tombarolo, mezar anlamına gelen “tombo” kelimesinden türetilmiş İtalyanca bir terimdir. Çoğulu “tombaroli”dir ve yasa dışı kazıcıları tanımlamak için kullanılmaktadır. Aktiviteleleri sadece mezar kazmakla sınırlı değildir. Elia, birçok tombaroli’yi “tam zamanlı yağmacılar” olarak nitelendirmektedir¹¹. Burada yine uluslararası literatürde en sık kullanılan “yağmacılar” terimi ile karşılaşılmaktadır. Kültür varlıklarının korunmasında ve yasa dışı ticaretine engel olunmasında yapılan çalışmalarda, çoğunlukla bölgelere özgü terimler yerine “loot”, “looting”, “looted” terimleri

⁵ Pulhan 2008.

⁶ Campbell 2013.

⁷ Karaduman 2007, 18.

⁸ Resmi Gazete 1983, 5889-5892.

⁹ Akkuş – Efe 2015, 108.

¹⁰ Karaduman 2007, 51-54.

¹¹ Elia 2001, 151.

kullanılmaktadır¹². Yağma kelimesi Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde sıfat olarak: "Baskın veya zor kullanarak elde edilmiş olan", isim olarak da "Birçok kişinin zor kullanarak ele geçirdikleri malı alıp kaçması, talan" şekli ile karşılık bulmaktadır¹³. Ulusal literatürde "yağma" terimi daha çok Osmanlı İmparatorluğu döneminde çok sayıda ve çeşitli yollarla yurt dışına çıkarılan eserleri nitelerken veya arkeolojik tahribatin boyutuna göre kullanılmaktadır¹⁴.

Arkeolojik yağma: "Arkeolojik alanlarda bulunan nesnelere, antikacılar ya da koleksiyoncuların talebini karşılayacak şekilde kasıtlı, yıkıcı ve arkeolojik olmayan bir şekilde kaldırılmasıdır." Yağma, ticari faktörler tarafından motive edilmekte ve Arkeolojik nesnelere için uluslararası koleksiyonerlik ve müze talepleri ile teşvik edilmektedir. Sadece bulunduğu bölgeye zarar vermekle kalmamakta, küresel ölçekte ekonomik, sosyal ve kültürel yıkımla sonuçlanmaktadır¹⁵. Coggins, yağmalamanın kaçınılmaz zararlarını, "tarihi site, birkaç satılabilir nesneyi kaldırmak için yağmacılar tarafından bir kez kazıldı mı, tarihin kırılğan kumaşı büyük ölçüde yok edilmiş olmaktadır" şekli ile ifade etmektedir. "Toprak rengindeki değişiklikler, eski katmanların izleri ve yangınlar, kaybolan gıda ve tekstil maddeleri, bir nesne ile diğeri arasındaki ilişki ve bir iskeletin konumu" bu bilgi kaynaklarının hepsi yağmacılar tarafından önemsenmeden yok edilmektedir¹⁶.

Literatürde kaçak kazıcılar için kullanılan isimlendirmelerden en sempatik olanı "geçimlik kazıcılar"dır¹⁷. Geçimlik kazıcı teriminin izleri Dwight Heath'in 1973'te yasa dışı kazı üzerine Costa Rica'da yaptığı çalışmasına kadar gider. Heath, İspanyol "huaqueros" (pazarlanabilir antik eserlerin elde edilmesi amacıyla, arkeolojik alanlarda kazı yapan kişidir) teriminin adil bir çevirisini yapmak için çabalamış ve "mezar kazıcısı" yerine "ticari arkeolog"u tercih etmiştir¹⁸. Frederick Lange da 1976'da Costa Rica'yı ziyaret ettiğinde "geçimlik arkeolog"u kullanmayı tercih etmiştir¹⁹. 1993'te ise David Staley "geçimlik kazıcı" terimini kullanmıştır. Staley, Alaska'da St Lawrence Adası'nda gerçekleştirdiği çalışmada "geçimlik kazıcı"yı tanımlamıştır. Bu tanımlamada geleneksel geçim şekillerini desteklemek için eski eser satışlarından elde edilen geliri kullanan kişi olarak belirtmektedir. Hatta bu satışlardan elde edilen gelir hane halkının gelirinin % 13'ünü oluşturmaktadır ve bu bölgede kazılar yasa dışı değildir²⁰. Yine 1995 yılında J. Hallowel, Alaska'nın Bering Strait bölgesi orijinal arkeolojik materyalleri (bu materyaller ağırlıklı olarak St. Lawrence Adası'ndan gelmektedir) araştırmıştır. Araştırmasında iki yerli kuruluşun Arkeolojik kaynakları ekonomik sermayenin bir formu olarak yönettiğini, yerli hissedarlarına eski deniz memelileri kemiği, denizayısı dişi ve satılacak eser için kazı alanları açma izni verildiğini belirlemiştir. Bu insanların kendilerini "yağmacı" olarak değil "eski şeylerin" geçim kaynağı olarak kazıcısı şeklinde tanımladıklarını görmüştür ve onların bu materyalleri, nakit ekonomide hayatta kalabilmeleri için atalarından kalma hediyeler olarak adlandırdıklarını tespit etmiştir²¹.

¹² Brodie 2010, 262.

¹³ Türk Dil Kurumu Sözlüğü.

¹⁴ Karaduman 2007, 30, Berkok 1990 326-327.

¹⁵ Elia 1997, 86.

¹⁶ Coggins 1972, 263.

¹⁷ Brodie 2012, 245.

¹⁸ Heath 1973, 259.

¹⁹ Lange 1976: 305.

²⁰ Staley 1993, 348-349, Brodie 2010, 262.

²¹ Hallowel-Zimmer 2002, 24.

Ancak bu durum eski eser piyasasının karmaşık yapısını daha da zorlaştırmaktadır²².

Geçimlik kazıcı terimi, aşırı yoksulluk sebebi ile aranabilir kültür varlıklarına yönelik arkeolojik alanların genellikle yasa dışı kazılarında katılan bir kişiyi belirtmek için kullanılmaktadır²³. Bu terim, faaliyette bulunan kişinin başka ekonomik fırsatlara sahip olmadığını belirtmektedir. Sadece hayatta kalmayı sağlayacak kadar bir gelir için yağmalanmaktadır²⁴. Uluslararası otoritelerin bakış açısı, geçimlik kazının sadece sürekli genişleyen yasa dışı piyasayı beslediği yönündedir. Sebebi ne olursa olsun geçim kazısı süreci bir kazanç olarak sunulamaz. Bu ancak insanlığın kültürel bilgisinin ve toplumların geçmişinin kaybı olarak değerlendirilir²⁵. Zaten yoksulluğu sonlandıracak kadar da sürdürülebilir değildir²⁶.

2. Dünyada Kültür Varlıklarının Talanı

Bugün, dünyanın her yerinde kaçak kazıcılar, arkeolojik alanları endişe verici bir şekilde tahrip etmektedirler²⁷. Bu kazılar sonucu yurt dışına çıkarılan nesnelere ilişkin bağlamsal bilgiler geri dönüşü olmayan bir şekilde kaybolmaktadır²⁸. Dünyanın geneli bu sorun ile mücadele ederken özellikle yoksul, az gelişmiş veya savaş yüzünden ekonomik, sosyal ve siyasi gücü zayıflamış ülkeler, arkeolojik alanları ve eski eserleri koruyamamaları sebebi ile talandan kötü etkilenmektedir.

Uluslararası literatürde genellikle kültür varlıklarının akış yönünün, gelir seviyesi düşük ülkelere (ya da gelişmekte olan ülkelere) gelir seviyesi yüksek olan ülkelere doğru olduğu belirtilir ve kültür varlığı kaçakçılığına maruz kalan ülkelerin en önemli özelliği olan zengin tarihi mirası göz ardı edilir. Oysa İtalya, Çin, Yunanistan ve Mısır gibi ülkelerin de kaçak kazı sorunu ile karşı karşıya olduğu dikkate alınarak, bu sorun ile mücadele eden ülkelerin başlıca özelliklerinin aslında sahip oldukları tarihi mirasları olduğunu kabul etmek problemin çözümü için önemli bir başlangıç olacaktır.

Genellikle kaçak kazıları motive eden en önemli faktörün ekonomik olduğu yönündeki çalışmalar, kültür varlıklarının yasa dışı ticaretinde yoksul ya da gelişmekte olan ülkelere odaklanılmasına yol açmakta, ekonomik faktörlerin dışındaki unsurlar çoğu zaman dikkate alınmamaktadır. Zengin tarihi mirasa sahip olan ülkelere kaçak kazı ya da kültür varlığı kaçakçılığının diğer ülkelere oranla fazla olması zaten kaçınılmazdır. Pulhan da²⁹, bu sorunun sadece Türkiye'ye ait olmadığını, tarihi mirasa sahip tüm ülkelerin karşı karşıya olduğu bir sorun olduğunu dile getirmektedir. Özellikle Mısır, Türkiye, Yunanistan, Çin, Peru, Kamboçya ve Tayland'da kaçak kazı ve kültürel varlık kaçakçılığının yüksek olduğuna dikkat çekmektedir.³⁰

Kültür varlıklarının yasa dışı ticareti dünyada gizlice büyüyen bir sorundur. 2011 ve 2018 yılları arasında Suriye'deki Arkeolojik alanların % 25'i yağmalanmıştır³¹. Belize'de 106 Arkeolojik sitenin

²² Brodie 2010, 263.

²³ Hollowell-Zimmer 2002, 10; Hollowell 2006, 74; Matsuda 1998.

²⁴ Yates – Brodie 2012.

²⁵ Matsuda 2005, 263-264.

²⁶ Brodie 2010, 263.

²⁷ Lunden 2012, 109.

²⁸ Stone 2008, 137.

²⁹ Pulhan 2008.

³⁰ Mackenzie 2010, 141.

³¹ Rössler 2018, 3.

% 58,6'sı yağmalanmıştır ve bu sitelerin yarısı da onarılmayacak boyutta hasar görmüştür³². Orta Amerika'daki Maya bölgesi her ay yasa dışı olarak kazılmakta ve bu kazılar sonucu elde edilen nesnelerin 10 milyon Dolar değerine ulaştığı tahmin edilmektedir. Belize'de bir araştırmacı, bazı arkeolojik sitelerde kazı yapan 200 kişiden sadece 50'sinin resmi Arkeolog olduğunu belirtmiştir. 1,6 milyon kültürel objenin Çin'den dağıldığı tahmin edilmektedir. 1980'den 2011 yılına kadar da müzelerdeki hırsızlık oranı üçte bir oranında artmıştır³³. 2003 yılı öncesinde Çin'de bilinen 400 bin sitenin yasal olarak korunmasına ihtiyaç duyulduğunu, ancak yalnızca 60.000 sitenin gerçekten korunduğu tespit edilmiştir³⁴.

İtalya'da Cerveteri'de, 1962'de yapılan bir yüzey araştırmasında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 550 Etrüsk mezarından 400'ünün yağmalandığı belirlenmiştir. 1970 ile 1996 yılları arasında İtalyan polisi gizli kazılarla sağlanan 300 bin adet eski eseri kurtarmıştır. Pakistan'ın kuzeyindeki Charsadda Bölgesi'nde yapılan yasa dışı kazılarda Budist tapınakları ve manastırlarının neredeyse yarısı zarar görmüştür. 1991 yılı Körfez Savaşı'ndan sonraki 3 yılda Irak'ta 9 müzenin yağmalanması ile 3 binin üzerinde eski eser kaybolmuş, bunlardan çok azı kurtarılmıştır. Arkeolojik sitelerden de binlercesinin çıkarıldığı tahmin edilmektedir³⁵. 2003'ten sonra ise Irak'ta, kültürel varlıklar, benzeri görülmemiş bir şekilde arkeolojik yağmaya dönüşmüştür³⁶. Irak'ın kültürel kurumlarının yağmalanması bir kez daha göstermiştir ki, yağmalanan eski eserler küresel ticareti beslemektedir³⁷.

Türkiye'nin batısında yapılan bir incelemede (Lidya) yaklaşık 397 tümülüslerinin 357'sinin yağmalandığını ve 52 adedinin de tamamen tahrip olduğu belirlenmiştir. Ancak bu bilgiler yağmalama sonucu ne kadar materyal ve bilginin kaybolduğunu tespit etmeye yeterli gelmemektedir³⁸. Yine Türkiye'de 1993-1995 yılları arasında 17.500'den fazla kişi eski eserlerin çalınması sebebi ile tutuklanmıştır. Bunlar sadece arkeolojik alanların talanı probleminin anlaşılmasında anlık görüntülerdir ve yıkıcı etkiler günden güne artmaktadır³⁹.

Kültür varlığı kaçakçılığı çoğunlukla sınır aşan bir suç faaliyetidir⁴⁰. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yasa dışı eski eser piyasasının dünya için yeni bir boyut kazandığı gerçeği⁴¹ bir tarafa, Türkiye'nin bu sorun ile mücadelesi ise çok daha eski tarihlere uzanmaktadır. Her ne kadar bu suçun tarihi bilinmese de, özellikle büyük ölçüde Anadolu tarihinin yağmalanmasında, Avrupa'da 17. yüzyıldan itibaren başlayan müzecilik ve koleksiyonerlik faaliyetleri büyük etken olarak görülmektedir. Anadolu, kültürel mirasının önemli bir bölümünü, Osmanlı İmparatorluğu döneminde çeşitli yollarla kaybetmiştir. Siyasi ve ekonomik açıdan oldukça zayıflamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda maruz kaldığı eski eser kaçakçılığı neredeyse yağmaya dönüşmüştür. Türkiye gibi zengin kültürel mirasa sahip Akdeniz ülkeleri de Avrupalı gezginler, diplomatlar ya da kötü niyetli bilim

³² Gutchen 1983, 223-225.

³³ UNESCO 2011, 4.

³⁴ Soudijin – Tijhuis 2003, 149.

³⁵ Brodie *et al.* 2000, 21.

³⁶ Pulhan 2008.

³⁷ Brodie 2003, 1.

³⁸ Roosevelt – Luke 2006, 179-184.

³⁹ Brodie *et al.* 2000, 20-21.

⁴⁰ Proulx 2013, 112.

⁴¹ Brodie 2012, 230.

adamları tarafından talana uğramıştır. Avrupa müzeleri ise bu talanlar sonucu zenginleşmiş ve bugünkü görkemli koleksiyonlara ulaşmışlardır⁴².

Bu doğrultuda arkeolojik alanların tahrip edilmesi ve kültür varlığı kaçakçılığı uluslararası boyutta çözülmesi gereken bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır⁴³.

3. Arkeolojik Alanların ve Kültür Varlıklarının Talanı Problemi

Bazı insanların yasa dışı kazılarla ele geçirilmiş Arkeolojik nesnelere toplama arzusu ile bazı insanların da kendi kültürlerindeki kültür varlıklarını yağmalama probleminin net bir cevabını bulmak zordur. Arkeolojik objeleri yasa dışı yollarla ele geçirenler ve bu eserleri toplayanlar dünyada karmaşık bir sosyal olguyu oluştururlar. Hatta bazı durumlarda arkeolojik sitelerin profesyonel suç örgütleri tarafından yönetildiğine dair açık kanıtlar bulunmaktadır. Diğer durumlarda, özellikle dünyanın zengin bir kesiminde, boş zaman aktivitesi ve eğlence olarak mezar hazinelerinin arandığı bilinirken, dünyanın yoksul bölümünde, standartların altında gelir seviyelerinde hayatta kalmak için ya da belirli bir gelir elde etmek için yağmacıların arkeolojik siteleri harap ettiği tespit edilmektedir. Arkeolojik alanların talanında önemli ölçüde yoksul nüfusun fazla olduğu ülkelerde gerçekleştiği görülse de, talanı artıran önemli faktör, bu ülkelerde arkeolojik siteleri korumak için fiziksel denetim, eğitim ve farkındalığı artıran kampanyalar için ayrılan kaynakların yetersiz olmasıdır. Kaynakların eksikliği ve yoksulluğun birleşiminde arkeolojik alanların talanı sorunu bölgeye özgü karakter almakta, ekonomik yoksunluk, sosyal çöküntü veya savaş gibi dış etmenler kaçak kazı problemini artırmaktadır. Buna en yakın örnek Irak verilebilir⁴⁴. Hem bölgesel hem de ulusal düzeyde ekonomik yetersizlik arkeolojik alanların talanını beraberinde getirmektedir. Ancak kaçak kazı yoksulluğun sonucu değildir. Uzun vadede kaçak kazı yine yoksulluğa neden olmaktadır⁴⁵.

Sistemin üç ana bileşeni vardır: arkeolojik alanlardan nesnelere kaçak kazılarla temin edilmesi (veya sahte ürünler üretilmesi), genellikle menşe ülkesinden nesnenin kaçakçılık yolu ile bayilere dağıtılması ve sonuçta sanat tarihçileri, konservatörler, materyal analistleri ve küratörler de dâhil olmak üzere çeşitli uzmanlar tarafından desteklenen koleksiyoncular tarafından satın alınması şeklinde gerçekleşir. Sistem, ekonomik arz ve talep yasalarına göre çalışır⁴⁶. Yasa dışı kültür varlığı ticaretini diğer ticaretlerden ayıran temel özellikler bulunmaktadır. Öncelikle kültür varlıkları sınırlı kaynaktırlar, yetiştirilemez ve üretilemezler bu sebeple karlar giderek artmaktadır. Eserler kaynaktan pazara olan süreçte hem yasa dışı hem yasal aşamalardan geçer⁴⁷ ve yasal görünmek için aklanırlar⁴⁸. Sonlu kaynaklar sonsuza kadar yok olurlar⁴⁹. Kültürel varlık kaçakçılığı ve yasadışı satışı tüm süreçte hem ülkeye hem de dünyaya maddi ve sosyal zarar veren bir dizi suçtan oluşmaktadır. Yaban hayatı, insan ve uyuşturucu gibi yasa dışı ticaretlerin zararlı yönleri açıkça görülürken kültürel varlıkların yasa dışı ticaretinde bu zararlar açıkça görülmemektedir⁵⁰.

⁴² Karaduman 2007, 30.

⁴³ Elia 1997, 85.

⁴⁴ Lunden 2012, 119-120.

⁴⁵ Lunden 2012, 109.

⁴⁶ Elia 1997, 86-87.

⁴⁷ McCalister 2005, 25.

⁴⁸ Campbell 2013, 117.

⁴⁹ Proulx 2013, 111.

⁵⁰ Yates 2016, 1.

Kaçak kazıcılar bu yasa dışı pazarda kendi uluslarının kültür varlıklarını kolaylıkla satmaktadırlar. Keşfedilmiş ya da keşfedilmemiş arkeolojik alanlar örgütlü hırsızlar kadar kaçak kazıcılar için de birer hedeftir. Bu vasıfsız kazıcılar uygun kazı tekniklerini kullanmadıkları için arkeolojik alanların tahribatı yüksek olmaktadır. Ayrıca bu kişiler satacaklarına inandıkları nesnelere aramaktadırlar. Bu nesnelere yasa dışı pazarda yüksek fiyata satılabilecek ya da estetik değeri alıcısını hoşnut edecek düzeyde bir niteliğe sahip olmalıdır. Kaçak kazıcılar değer taşımadığını düşündüklerini ise yok etmektedirler. Bazı nesnelere ise uygun olmayan nakliye ya da taşıma teknikleri ile zarar görebilmektedirler. Özellikle arkeoloji bilimi için bu kayıp yıkıcıdır. Bir eser kayıp olduğunda kaynak ülkenin kolektif kimlik duygusunda belirgin uçurum oluşturmaktadır⁵¹.

Talep ise alım gücü yüksek varlıklı ülkelerden gelmektedir. Yasa dışı ticaret, uzak ve yabancı ülkelerden gelen, müze ya da özel koleksiyon oluşturmak amacıyla devam etmektedir⁵². Temel varsayım kaçak kazıcıların kötü ancak koleksiyonerlerin iyi olduğu yönündedir. Ancak R. Elia, koleksiyonerlerin kültürel varlıkları için pazar talebi oluşturduğunu ve bunun da kaçak kazılara sebep olduğunu belirtmektedir⁵³.

Literatürde kaçak kazıcıların suça karşı psikolojik eğilimlerini ölçme konusunda önemli çalışmalar bulunmaktadır. Hatta bu çalışmaların çevreye karşı işlenen suçlarla ilgili araştırmalara da katkısının olacağı düşünülmektedir. Analizlerde eski eser satıcılarının karar verme süreçlerinin mekanizması çizilerek benzer suçlarda da yol göstereceği düşünülmektedir⁵⁴. Eğer arkeolojik alanların talanı eylemi, küreselleşmeyle birlikte hareket eden diğer sınır aşan suç eylemi biçimleriyle (örgütlü suç, uyuşturucu kaçakçılığı gibi) örtüşüyorsa, o zaman, coğrafi kapsamı ve yağma sıklığını incelemek çok daha önemli hale gelmektedir⁵⁵.

4. Yasa Dışı Kazılar, Taşıma ve Ticaret

J. Robinson, hırsızlar arasında bir saygınlık unsuru bulunduğunu, bu unsurla hırsızlığın var olduğunu belirtir ve eğer hırsızlık toplumda şiddetli bir tiksinti duygusu uyandırmıyorsa başkalarının mülkiyetine saygılı olmayı öğretmenin gerekliliğinin daha da önemli hale geldiğine dikkat çeker. O'nun için bu durum, sosyal hayatı yaşanabilir olmaktan uzaklaştırır ve çözüm yollarını tespit etmek bir zorunluluk olarak toplum karşısına çıkar. Ancak yine de zulme ya da adiliğe duyulan nefret hırsızlığa duyulan nefretten hep fazladır⁵⁶. Kültür varlığı kaçakçılığı için de durum böyledir. Ne yazık ki bu tür kaçakçılara toplum tarafından aşırı bir tepki gösterilmez ve asıl mağdurun toplumun kendisi olduğu bilinmez. Kaçak kazıcılara toplum tarafından güçlü bir nefret ya da tiksinti duygusu hissedilmemesi sorunun büyümesinde etken bir unsur olarak görülebilir.

Kaçak kazıcılar, mezar soyguncusu, yağmacı ya da yasa dışı kazıcı adı ne olursa olsun kolay yoldan ve yasa dışı gelir elde etmeyi amaçlayan kişilerce başlayan süreçte⁵⁷ suç sadece delik kazıp mezara giren hırsızlıkla sınırlı değildir. Kaçak kazıcılardan araçlara, araçlardan yabancı alıcılara uzanan karmaşık bir yapıdadır. Yağmanın bir kısmı örgütlenmemiş, tesadüfi, amatör ya da ara sıra meydana

⁵¹ Veres 2014, 94-96.

⁵² Lunden 2012, 109.

⁵³ Elia 1993, 66-69.

⁵⁴ Mackenzie 2006, 221.

⁵⁵ Proulx 2013, 112.

⁵⁶ Robinson 1984, 11-12.

⁵⁷ McCalister 2005, 25.

na gelen bir faaliyettir. Bir kısmı da profesyonel, sistematik ve iyi finanse edilmiştir⁵⁸. Yasa dışı eski eser ticareti bir piramide benzetilirse en alt seviyede en çok insanı barındırması sebebi ile ve en az kazanan olarak kaçak kazıcılar yer alır⁵⁹. Kaçak kazıcıların çıkardıkları nesnelere yüksek karlı piyasada değişen fiyatlarla satılmaktadır. Nihai satışta elde edilen gelirden yaklaşık % 1'i ise kaçak kazıcılara aittir⁶⁰. En büyük kolaylaştırıcı ise teknolojidir. Kaçak kazıcılar herhangi bir acıma ve engel taşımadan tamamı ile ekonomik potansiyele sahip, daha satılabilir nesnelere bulmak için çalışmaktadırlar⁶¹. Arkeolojik açıdan zengin alanlara mevsim gözetmeksizin tüm yıl boyunca erişebilmektedirler ve sayıları bilinmemektedir⁶².

Dünyanın her bölgesi yağmalanmaktadır. Ancak yağmayı motive eden faktör her bölgede farklılık göstermektedir. Bazı ülke ve bölgelerde aşırı yoksulluk yasa dışı kazı için sebep oluşturmaktadır. Bu grup kazıcılar, eserleri fakirlikten kurtulmak için atalarının bir hediyesi olarak görmektedirler⁶³. Bir grup kolay yoldan gelir elde etmeyi amaçlayanlardan oluşmaktadır. Diğer bir grup hazine avcılarıdır ki bu grup Türkiye'de definciler olarak adlandırılır. Bu grup yasal olarak define arayan grupların dışındadır. Efsanelerden ve antik gizli hazinelerle ilgili yerel hikâyelerden etkilenmektedirler. Birbirlerinin bulgularına ait videoları ve fotoğrafları paylaşırlar ve çoğunlukla bir suç işlediklerinin farkında değildirler veya eylemlerini masum bir suç olarak kabul etmektedirler. Para çoğu için teşvik edici bir unsur iken adrenalin ve maceranın çekiciliği de katılımı teşvik için etkindir. Zamanla ciddi suçlara dönüşebilirler⁶⁴.

Yasa dışı kazıları geçim sağlamanın bir yolu olarak gören gruplar bilerek suç işleyen üyelerden oluşmakta hatta organize olmaktadır. Bu gruplarla ilgili yapılan araştırmalarda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır⁶⁵:

- Ağır nesnelere bulduklarında bunları kazmak ve taşımak için kamyonlar, vinçler, kepçeler ve buldozerler kullanırlar⁶⁶.
- Koruma uzaktayken hareket ederler.
- 2-3 gruba ayrılabilirler. Bir grup korumanın dikkatini dağıtmayı amaç edinirken diğer grup kaçak kazı için arkeolojik alanda bulunur.
- Korumayı eylemlerine katılmaya ikna edebilirler.
- Daha az korunan veya uzak bölgelerde, kamu kuruluşlarından memurlar gibi ya da bilimsel bir kazı ekibi gibi hareket etmektedirler.
- Kamp yapma veya avcılık gibi faaliyetler altında gizlenebilmektedirler.
- Yerel araçlar tarafından, benzer nesnelere bulabilmek için, eserlerin fotoğrafları veya müzayede katalogları sağlanmış olabilir.

⁵⁸ Bator 1982, 292.

⁵⁹ Kersel 2007, 87.

⁶⁰ Brodie *et al.* 2000, 13.

⁶¹ Bowman 2008, 230.

⁶² Pendergast – Graham 1989, 53.

⁶³ Hollowell-Zimmer 2002, 24.

⁶⁴ Boz 2018, 69.

⁶⁵ Tulay 2007, 72, Boz 2018, 70.

⁶⁶ Roosevelt – Luke 2006, 180.

- Metal dedektörleri veya diğer yer altı izleme sistemlerini kullanabilirler.
- Diğer yerel halk veya aile üyelerini etkileşimde bulunurken veya ikna ederken, iletişim stratejileri kültürel mirasın değerini küçümseme üzerine kuruludur: “Hadi, bu sadece bir taş parçası” gibi.
- Genellikle depolama veya pazarlamadan sorumlu değillerdir ve yakındaki bir kasaba veya şehirde küçük bir işletme sahibi olabilecek belli bir kişi için çalışmaktadırlar.

Kültür varlığı kaçakçılığının ağ yapısı hakkında literatürde son otuz yılda çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bunlardan ilki rol tabanlı bir yapı üzerinedir. Kültür varlıklarının kaçakçılığında kaynaktan pazara olan hareketi esas alınmıştır. Buna göre ağ, yağmacılar (kaçak kazıcılar), kara pazar aracıları ve yerli veya yabancı satıcılardan oluşmaktadır⁶⁷. Diğer bir teoride ise Campbell ağ için dört aşamalı bir yapı açıklamıştır; yağmacı (kaçak kazıcı), erken safha aracısı, geç safha aracısı ve toplayıcı. Her aşamada birden fazla kişi rol alabilir ve bu dört aşama süresince hem uzmanlaşma hem de kar artmaktadır⁶⁸. Karaduman ise bu örgütsel yapıyı defineciler, kaçak kazıcılar, soyguncular, toplayıcılar ve pazarlamacılar olarak beş gruba ayırarak inceler. Ancak bu grupları kesin sınırlarla ayırmanın güç olduğunu, bir kaçak kazıcının aynı zamanda soyguncu da olabileceğini belirtir. Diğer taraftan Kaçak kazıcılar defineci kökenli de olabilir. Toplayıcılar tarafından yönlendirilip, eğitilebilirler. Genellikle yaşadıkları yakın çevre içerisinde kazı yaparlar. Tümülüsler defineciler için önemli bir hedef konumundadır. Balyoz ya da dinamit kullanarak değerli eşya bulma çabası kültürel varlıkları yok etmektedir⁶⁹.

Kaçak kazıcılar, arkeolojik alanların bilinmesi hususunda oldukça yetenekli ve yeterince bilgi sahibidirler. Ancak çoğunlukla, kaynak bölgeden uluslararası sınırları aşan uzun yolculuk için eserleri taşıyacak araç ve bilgidен yoksundurlar. Burada aracılar devreye girmektedir. Dolayısı ile kültür varlıklarının kaynak ülkelerden çıkarılmasında kaçak kazıcıların ve “erken safha aracılarının” özel rollerine gereksinim duyulmaktadır. Kaçakçılık suçunun birinci aşamasında kaçak kazıcılar ya da kazıcı olmayan soyguncular bulunur. Soyguncular camilerden, kiliselerden, müzelerden ya da kültürel merkezlerden eski eser çalarken, kaçak kazıcılar da arkeolojik alanlardan hırsızlık yolu ile elde ettikleri eserleri çalmaktır. Bu aşama ilk suçu oluştururken, en büyük ve en çeşitli nüfusu oluşturur. Kaçak kazıcıların tutuklanması diğer katılımcılar için çok az etki oluşturur ve kolayca yerleri başka kazıcılarla doldurulabilir. İkinci suç ise çalıntı malları erken safha aracılarına satmaktır. İkinci aşama beceri bakımından en değişken nüfusa sahiptir ve bu nedenle, diğer suç türleri ile bağlantıları vardır. Uyuşturucu veya silahlardan daha az risk taşıması ve oldukça yüksek tutarlarda bir ticaret hacmine sahip olması yasa dışı pazara katılımcıları artırır. Her ülkede ilk iki aşama kendine özgü nitelik taşımaktadır ve bu sebeple her ülke coğrafi, ekonomik ve kültürel faktörlerine göre suç türlerini ve suçluların izlediği yolları önceden tahmin etme yoluna gidebilir⁷⁰. Kaçak kazıcılar genellikle üç veya daha fazla kişi olarak çalışırlar⁷¹. Erken safha aracıları (birinci aracı) bölgede ikamet edebilir ve kaynakları yönetmek için köyleri ve kasabaları ziyaret eder. Bu kişi küçük bir işletme sahibi olabilir, böylelikle yabancılarla, ziyaretçilerle veya turistlerle doğrudan temas halinde olmasını sağlamış olur. Bu

⁶⁷ Bator 1982, 292.

⁶⁸ Campbell 2013, 116.

⁶⁹ Karaduman 2007, 51-55.

⁷⁰ Campbell 2013, 117-136.

⁷¹ Alderman 2012, 606.

grup araçlar zamanla arkeoloji bilgisini geliştirir. Nesnelere, kendileri gizlice satabilirler⁷² ya da hiyerarşideki bir üst aracıya (ikinci aracı) eserin bulunma bilgisini verebilirler⁷³. İkinci araçlar birinci araçların doğrudan alıcı ile iletişim kurmalarını caydırmak için düşmanca bir profil sergileyebilirler⁷⁴.

Campbell'in belirttiği ağ yapısındaki erken safha araçları Karaduman'ın açıkladığı yapıdaki toplayıcılar (birinci aracı) ve pazarlamacılar (ikinci aracı) olarak değerlendirilebilir. Toplayıcılar grubuna kaçak kazıcıları teşvik eden ve yönlendiren diğer taraftan da elde edilen eserleri toplayıp taşıyarak ya da taşıttırarak pazarlamacıya ulaştıran kişiler girmektedir. Eski eserlerden kaçak kazıcılara oranla daha iyi anlarlar ve piyasayı iyi bilirler. Gerek yurt içi gerekse yurt dışında faaliyet gösteren pazarlamacılarla da bağları bulunmaktadır. Genellikle bu grup kişiler belli bir yönenin insanı olmaktadır ve bulunduğu yöredeki kaçak kazıcıları, defineci ya da soyguncuları tanır ve bir vesile ile de kendini tanıtır. Çalışma yöntemlerinde iş, bir ücret ödeyerek değil teşvik ederek gerçekleştirilmektedir. Envanteri olan, devlet müzeleri tarafından bilinen ya da fotoğrafı bulunan eserleri satın almak istemezler. Toplayıcılar kültür varlıkları ile ilgili yasaları ve boşlukları iyi bilmektedirler. Bir kısmının da Devlet Müzeleri'nden koleksiyonerlik belgesi aldığı, elde ettikleri eserleri envantere kaydetmeden müşteri bulana kadar bekleddikleri bilinmektedir⁷⁵. Toplayıcılar kaçak kazıcılardan temin ettikleri eserleri büyük kentlerde toplanmasını sağlamakta buradan da "pazarlamacı" gruplar tarafından nakliye firmaları ve gemiler vasıtası ile yüksek bedeller karşılığında yurt dışına çıkışı gerçekleştirilmektedir⁷⁶.

Karaduman'ın açıkladığı Pazarlamacılar Campbell'in modeline göre erken safha aracısı olabileceği gibi geç safha aracısı da olabilmektedir. Ekonomik açıdan bir finans gücü oluşturan kişilerdir. Eski eserleri elde etmede büyük risklere giren kaçak kazıcılara oranla artı değerini önemli bir payını alırlar. Bunların büyük bir kısmı yurt dışında yaşamaktadırlar. Aslında herhangi bir sebeple yurt içinde faaliyetlerini sürdüremeyecek hale gelenler veya aranan kişilerdir ve yurt dışında yaşamaya aynı zamanda faaliyet göstermeye başlamışlardır. Yurt içindeki toplayıcıların finans kaynağını oluşturan pazarlamacıların yurt dışındaki müzayedeler, galeriler, koleksiyoncular ve müze yetkilileri ile bağlantı sağlayabilmektedirler. Sadece kaçak kazılardan elde edilen eserleri değil cami, mescid veya kütüphanelerden çalınan eserlerin de satışını gerçekleştirebilmektedirler. Ayrıca bilerek ya da bilmeyerek eski görünüm kazandırılan taklit eserleri de iç veya dış piyasaya sürmektedirler⁷⁷.

Yukarıdaki şekil, yasa dışı ticaretteki para akışını temsil etmemekte, bu ticarete katılan katılımcılar arasındaki bağı göstermektedir. Hırsızlık ya da yasa dışı kazılar araçları tarafından teşvik edilmekte ve yine bu kişiler vasıtası ile yasa dışı ihracat basamağı oluşturulmaktadır. Bazı durumlarda iki aracı da yer alabilir. İlk aracı hırsız ya da kaçak kazıcılardan kültürel varlıkları toplarken ikincisi de hiyerarşideki aklama/pazarlama kontrolörlerine doğrudan erişime sahip kişiler olabilir⁷⁸.

⁷² A. Ahmad, 2017, *Jihad & Co.: Black Markets and Islamist Power*, Oxford, Oxford University Press, p.182 aktaran Boz 2018, 72.

⁷³ Mackenzie-Davis 2014, 729; Boz 2018, 72.

⁷⁴ Boz 2018, 72.

⁷⁵ Karaduman 2007, 54.

⁷⁶ EGM KOM D. B. Raporu 2011, 18.

⁷⁷ Karaduman 2007, 57.

⁷⁸ Boz 2018, 31.

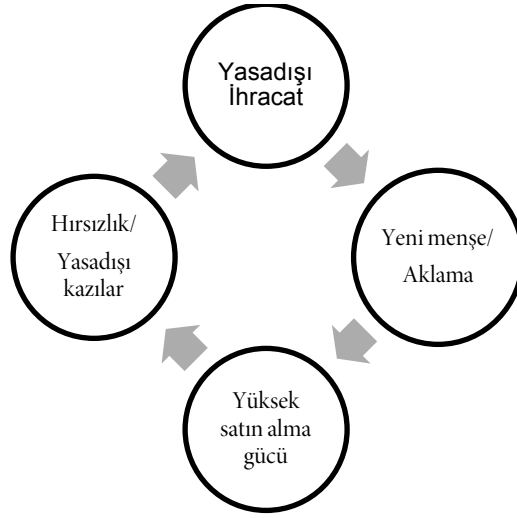

Fig. 1. (Boz 2018, 31)

5. Tahribatın Ölçülmesi

Arkeolojik alanların tahribatı ve kültür varlıklarının kaçakçılığı insanlık tarihi ile ilgili bilgilere ve bu bilgileri üreten kültüre geri dönüşü olmayan zarar vermektedir. Arkeolojik alan tahribatının sıklığı ve niteliği oldukça problemlidir. Öncelikle kaçak kazı gizli bir girişimdir ve kaçak kazıcılar kapsamlı bir görüşme için istekli olmazlar. Diğer taraftan kaçak kazılar arkeolojik siteleri iki türlü tehdit etmektedir. Birinci tehdit Arkeologlar tarafından bilinen yerleşmeler için geçerlidir. İkinci tehdit ise henüz keşfedilmemiş arkeolojik alanlar içindir. Özellikle açık hava müzesi konumunda olan Türkiye ve İtalya gibi ülkeler bu iki tehditle daha fazla karşı karşıyadır. Dolayısı ile ne kadar alanın tahrip edildiği ile ilgili “*ana katalog*” bulunmamaktadır. Bu yüzden yağma kaynaklı hasarın derecesini veya sıklığını belirleyebilme gerek ülke çapında gerekse dünya çapında zordur. Bununla birlikte talanı ve Arkeolojik alan tahribatını ya da imhasını belgelemeye çalışan büyüyen bir araştırma grubu bulunmaktadır⁷⁹.

Arkeolojik alanların tahribatı uluslararası kabul görmüş bir sorun olmasına rağmen uzlaşmacı çözümler yetersiz kalmaktadır. Uluslararası düzeyde tutarlı bir yanıt vermedeki güçlük ise tahribatın kapsamı, yoğunluğu ya da maddi zararı nicel olarak açıklayamamaktan kaynaklanmaktadır. Tahribat ile ilgili bilgi ne kadar az ise engelleyici politikalar da o kadar yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple kaçak kazıların artışı ile ilgili nicel veriler giderek daha fazla önemli hale gelmektedir. Seçilecek yöntemlerde tahribatın belirli zaman aralıkları ile ölçülüp raporlaştırılması şüphesiz daha etkili politikaların geliştirilmesine katkı sağlayacaktır⁸⁰.

Problemin doğası nedeniyle gizliliği yasadışı pazarın büyüklüğünün güvenilir tahminlerine ulaşılmasına engel olmaktadır⁸¹. Yüksek doğruluk elde edebilmek için de araştırmacılar yenilikçi yöntemler geliştirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu çalışmalar arasında açık artırma katalogları, ihracat ithalat kayıtları ve vaka çalışmaları yer almaktadır⁸². Ayrıca tahrip edilmiş arkeolojik alanlarda yüzey araştırmaları, medya araştırmaları, bilgi talep edilmesi ve yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri de

⁷⁹ Proulx 2013, 111-112.

⁸⁰ Contreras – Brodie 2010, 30.

⁸¹ UNODC 2009, 5.

⁸² Mackenzie 2010, 141.

önemli metotlar arasında bulunmaktadır⁸³.

Kültür varlıklarının yasa dışı ticaretini araştırmak için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Köken (provenance) araştırması, pazar araştırması ve arkeolojik alanların yağmalanması araştırılması nicel yöntemleri oluştururken, etnografik araştırma, medya araştırmaları ve gözlem ise nitel yöntemleri oluşturmaktadır. Bu konuda en verimli araştırmalar her iki yöntemin birlikte kullanılması ile elde edilmektedir⁸⁴.

6. Arkeolojik Alanların Tahribatının Araştırılması Yöntemleri

6. 1. Medya Araştırmaları

Medya araştırmaları kültür varlıklarının yasa dışı trafiği için iyi bir bilgi kaynağıdır. Medya araştırmaları büyük ölçüde, satıcıların, zengin koleksiyoncuların ve ticaretin talep tarafını oluşturan büyük müzelerle odaklanırken, akademik araştırmalar, arz tarafına, yasadışı kazı yapan veya sahte nesnelere yapan insanlara ve onların yaşam tarzlarına, sosyo-ekonomik ve tarihi koşullara daha çok odaklanmıştır. Muhtemelen, bu belirgin işbölümü medya araştırmalarının daha çok izleyici tarafından yönlendirilmesinden ve izleyicilerin, zengin ve güçlü olanlara karşı büyük ilgi duymasından kaynaklanmaktadır⁸⁵. Medya araştırmaları net bilgilere ulaşılmasını sağlasa da yasa dışı ticaretin boyutunu ve arkeolojik alanların tahribatını ölçme ve değerlendirmede yetersiz kalabilmektedir.

6. 2. Uydu Görüntüleme Yöntemi

Uzaktan algılama teknikleri ile özellikle uydu görüntüleme kullanılması, arkeolojik alanlarda hasarı izlemek için ucuz ve etkili bir yol sunmaktadır. Tahribatın kanıtı tek seferlik anlık görüntü ile sağlanabileceği gibi belirli zaman aralıkları ile tahribatın yoğunluğunu ölçmek için de kullanılabilir. Ancak uydu görüntüleme yönteminin net sonuçlar vermesi için bölgede yoğun bitki örtüsünün olmaması gerekmektedir. Kurak ya da yarı kurak arazilerde daha net sonuç vermektedir⁸⁶.

Arkeolojik yağmanın uydu görüntüleme yöntemi ile araştırılmasına önemli bir örnek E. Stone'un savaş dönemlerinde yağmaya karşı savunmasız kalan Irak'taki çalışması ile ilgilidir. Araştırmada geç Uruk'tan erken İslami döneme kadar olan süreç esas alınmıştır ve özellikle 2003'ten sonraki yağma sorunu hedeflenmiştir. Stone çalışması ile Irak'ta yağmalanan toplam alanın güney Irak'ta bugüne kadar yapılmış tüm Arkeolojik araştırmalardan birçok kez daha büyük olduğunu ve bu yağmanın yüzbinlerce tablet, madeni para, heykel, pişmiş toprak, bronz ve diğer nesnelere oluşabileceğini belirtmiştir⁸⁷. Uydu görüntüleme yöntemi arkeolojik hasarı tespit etmede zaman kaybına yol açmamakta, saha araştırmaları gibi maliyetli olmamakta ayrıca belirli aralıklarla tekrarlanabilmektedir⁸⁸.

6. 3. Yüzey Araştırmaları

Bir bölgenin Arkeolojik özelliklerini belirlemek, tarihlemek ve karakterize etmek için yüzey araştırmalarının kullanılması iyi bir yöntemdir. Ancak tekrarı zor ve maliyetlidir. Bu konuda dünyada az sayıda araştırma yapılmış ve başarı ile sonuçlanmıştır⁸⁹. Yöntem, kaynakların ve çevrenin sınırlama-

⁸³ Trafficking Culture 2019, 03.02.2019.

⁸⁴ Brodie 2012, 231-232.

⁸⁵ Brodie 2014.

⁸⁶ Brodie 2012.

⁸⁷ Stone 2008, 125.

⁸⁸ Contreras – Brodie 2010, 30.

⁸⁹ Brodie 2012, 236-237.

ları dâhilinde maksimum yer hedef alınarak yapılan araştırma üzerine tasarlanmıştır⁹⁰.

Bölgesel olarak yapılmış çalışmalar mevcut iken Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi tüm ülkeyi kapsayan bir araştırma yapmış ve arkeolojik yerleşmelerin tahribatını sayısal olarak belgelemiştir. 2000 yılında başlayan arazi çalışmaları 6 yıl sürmüştür. 150 kişilik ekip 108.676 km yol kat ederek 3300 yerleşim ya da yapının raporlaştırılması sağlanmıştır. Çalışmada tahribatın ciddi boyutlarda olduğu, Paleolitik Çağ'dan Tunç Çağı'na kadar kültürel birikimin önemli bir bölümünün ortadan kalktığı, son yirmi yılda tahribatın yoğunlaştığı son on yılda ise daha da hız kazandığı, önemle ifade edilmiştir⁹¹. Aşağıdaki tabloda bölgelerde tespit edilen kaçak kazı ve definecilik kaynaklı tahribat oranları verilmiştir. Bulunan değer Arkeolojik yerleşimlerdeki tahribat oranı değil, toplam tahribatın içindeki definecilik ve kaçak kazı oranıdır. Ayrıca Karadeniz-Doğu Anadolu Bölgesi, Güney Doğu Anadolu Bölgesi, Akdeniz Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi'nde definecilik, tarım ve yapılaşmanın birlikte değerlendirildiği (define + tarım, define + yapılaşma) sayısal veriler de hesaplama dâhil edilmiştir. Yani aynı yapı üzerinde birden fazla tahribat türü tespit edilmiştir.

	Araştırılması Hedeflenen Yerleşme Sayısı	Araştırılan Yerleşme Sayısı	Tahribat Oranı
Akdeniz Bölgesi	456	394	% 14,61
Ege Bölgesi	204	180	% 16,54
İç Anadolu Bölgesi	627	515	% 35,30
Karadeniz-Doğu Anadolu Bölgesi	766	663	% 44,14
Marmara Bölgesi	202	176	% 5,62
Marmara Bizans	466	427	% 10,93
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	338	194	% 9,24

Fig. 2. Bölgelerdeki yasa dışı define/kaçak kazı tahribat oranı,
Kaynak TAY Projesi Tahribat Raporları⁹²

Türkiye'nin geneline bakıldığında kaçak kazıların tüm bölgelerde görüldüğü ancak Karadeniz - Doğu Anadolu ve İç Anadolu Bölgesi'nde kaçak kazılara bağlı tahribatın yüksek olduğu belirlenmiştir. Özellikle Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde (raporda bu iki bölge birlikte değerlendirilmiştir) arkeolojik yerleşmelerin tahribatında kaçak kazı ve definecilik ilk sırada yer almaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde görülen kaçak kazıların iş makineleri kullanılarak gerçekleştirildiği ve bu yerleşmelerdeki kültür tabakalarının herhangi bir bilimsel çalışmaya imkân vermeyecek şekilde tahrip olduğu belirlenmiştir. Bu bölgedeki yasa dışı kazıların artık bölge halkının bir kısmı için gelir kaynağı olduğu anlaşılmıştır ve yerel halkın kültürel varlık bilincindeki yetersizliğine dikkat çekilmiştir⁹³.

Araştırılması hedeflenen yerleşme sayısı ile araştırılan yerleşme sayısı arasındaki fark en fazla Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunmaktadır. Çeşitli sebeplerle gidilemeyen 128 ve bulunamayan 16 yerleşme yeri bulunmaktadır. Mevcut verilerle bu bölgede en yüksek tahribatın baraj, yapılaşma ve tarımdan kaynaklandığı görülmektedir⁹⁴.

⁹⁰ Brodie 2013.

⁹¹ TAY Projesi Tahribat Raporu.

⁹² TAY Projesi Tahribat Raporları.

⁹³ TAY Projesi Tahribat Raporları Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri 2003, 14.

⁹⁴ TAY Projesi Tahribat Raporları Akdeniz ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri 2001, 34.

İç Anadolu Bölgesi'nde de kaçak kazı oranı % 35'tir. Bölgedeki halk bu faaliyeti "hastalık" olarak adlandırmakta, ürünün tarlalardan kaldırıldığı ve kimsenin uğramadığı dönemlerde kaçak kazıların gerçekleştirildiği bilgisi edinilmektedir. Diğer taraftan bölgedeki Çorum iline bağlı Alaca ilçesi Büyük Güllücek köyünde 1947 yılında başlayan izinli kazılar, yöre halkının kazılara birlikte katılması ve kendi kültürlerinin bilincine sahip olması açısından oldukça önemli bir örnektir. Bu kadar uzun süren kazılara rağmen yörede doğal tahribat dışında başka bir tahribatın en küçük izine bile rastlanmadığı belirtilmektedir⁹⁵.

Marmara Bölgesi'nde bulunan ve bilinen en eski yerleşme olan (400.000 yıl) Yarımburgaz Mağarası da kaçak kazılardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Mağaranın defineci çukurları ile dolu olduğu ve kaçak kazıların kompresörlerle yapıldığı tespit edilmiştir⁹⁶.

Yüzey araştırmaları, kaçak kazıcıların verdiği tahribatı ayrıntıları ile görmeye imkân tanımaktadır. Bu araştırmalarda karşılaşılan defineci çukurlarından en büyüklerinden biri Antalya/Korkuteli Garkın höyüğünün tepe noktasında tespit edilmiştir. Çapı 1.70 metre, derinliği ise 7.30 metredir⁹⁷. Diğer de Eskişehir/Çifteler Çayır höyüğündedir. 140 metre çapında 8 metre yüksekliğindeki höyükteki defineci çukuru 4 metre çapında 11.20 metre derinliğindedir⁹⁸.

Sonuç

Türkiye'de 2018 yılı sonu itibarıyla 17.958'i Arkeolojik sit olmak üzere 18.933 sit alanı bulunmaktadır. 108.813 tescilli taşınmaz kültür varlığı mevcuttur. 2016 yılı eser istatistiği ise 3.311.359 adettir⁹⁹. Böyle bir coğrafyanın içinde Anadolu'nun kültürel mirasını korumak her geçen gün daha önemli hale gelmektedir. Kimi zaman münferit bir suç olarak görülen kaçak kazılar, çoğunlukla kaçak kazı ile başlayan ve yasa dışı yollarla ülke dışına çıkarılan kültür varlıklarının, gerek kaynak ülke gerekse dünya açısından tarih, kültür, ekonomik ve sosyal değer kayıplarını beraberinde getiren karmaşık bir suç yapısını meydana getirmektedir. Bu sebeple kaçak kazı problemi ve doğurduğu sonuçlar disiplinler arası çalışmaları ve uluslararası işbirliğini zorunlu hale getirmektedir.

Arkeolojik alanların talanında ve kültür varlıkları kaçakçılığında genellikle yoksulluk ya da aşırı yoksullukla ilişkilendirilmesinden daha önemli unsur, toplumlarda kültürel varlık ve tarih bilincinin var olup olmadığıdır. Yasa dışı kazıları ya da kaçakçılık sürecini motive eden faktörü yoksullukla sınırlandırmak ya da genellemek sorunu çözüm çabalarından uzaklaştırmaktadır.

Gerek Türkiye'de gerekse dünyada arkeolojik kazılara halkın katılımının sağlanması ve bu yolla kültürel bilincin sağlanmasına ilişkin örnekler aslında çözüm yollarından birisinin çok da uzak olmadığını göstermektedir.

⁹⁵ TAY Projesi Tahribat Raporu İç Anadolu Bölgesi 2002, 8-15.

⁹⁶ TAY Projesi Tahribat Raporu Marmara ve Ege Bölgeleri 2000, 19.

⁹⁷ TAY Projesi Tahribat Raporu Akdeniz Bölgesi 2001, 22.

⁹⁸ TAY Projesi Tahribat Raporu İç Anadolu Bölgesi 2002, 24.

⁹⁹ TC Kültür ve Turizm Bakanlığı 2018.

BİBLİYOGRAFYA

Modern Literatür

- Alderman 2012 K. L. Alderman, "Honor Amongst Thieves: Organized Crime and the Illicit Antiquities Trade". *Indiana Law Review* 45/3 (2012) 601-627.
- Akkuş – Efe 2015 Z. Akkuş – T. Efe, "Türkiye'de Definecilik Kültürel Mirasın Korunması Bağlamında Değerlendirilmesi". *Birey ve Toplum Dergisi* 5/10 (2015) 105-131.
- Bator 1982 P. M. Bator, "An Essay on the International Trade in Art". *Stanford Law Review* 34/2 (1982) 275-384
- Berkok 1990 N. Berkok, Eski Eser Kaçakçılığı, Ankara *Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 34/1-2 (1990) 325-339.
- Bowman 2008 B. A. Bowman, "Transnational Crimes Against Culture: Looting at Archaeological Sites and the Grey Market in Antiquities". *Journal of Contemporary Criminal Justice* 24/3 (2008) 225-242.
- Boz 2018 Z. Boz, *Fighting the Illicit Trafficking of Cultural Property, A Toolkit for European Judiciary and Law Enforcement, Published in 2018 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*. UNESCO, Paris 2018.
- Brodie et al. 2000 N. Brodie, J. Doole – P. Watson, *Stealing History: The Illicit Trade in Cultural Material*. Cambridge 2000.
- Brodie 2003 N. Brodie, "Spoils of War". *Archaeology*, 'Spoils of War', in *The Archaeology of War* (2003) 251-255.
- Brodie 2010 N. Brodie, "Archaeological Looting and Economic Justice". Eds. P. M. Messenger – G. S. Smith, *Cultural Heritage Management, Policies and Issues in Global Perspective* (2010) 261-277.
- Brodie 2012 N. Brodie, "Uncovering the Antiquities Market". Eds. R. Skeates, C. McDavid – J. Carman, *The Oxford Handbook of Public Archaeology* (2012) 230-252.
- Campbell 2013 P. B. Campbell, "The Illicit Antiquities Trade as a Transnational Criminal Network: Characterizing and Anticipating Trafficking of Cultural Heritage". *International Journal of Cultural Property* 20/2 (2013) 113-153.
- Coggins 1972 C. C. Coggins, "Archaeology and the Art Market". *Science* 175/ 4019 (1972) 263-266.
- Contreras – Brodie 2010 D. A. Contreras – N. Brodie, "Shining Light on Looting Using Google Earth to Quantify Damage and Raise Public Awareness". *The SAA Archaeological Record* 10/3 (2010) 30-33.
- Mackenzie-Davis 2014 S. Mackenzie - T. Davis, "Temple Looting in Cambodia: Anatomy of Statue Trafficking Network". *British Journal of Criminology* 54 (2014) 722-740.
- Elia 1993 R. J. Elia, "A Seductive and Troubling Work". *Archaeology* 46/1 (1993) 64-69.
- Elia 1997 R. J. Elia, "Looting, Collecting, and the Destruction of Archaeological Reso-

- urces". *Nonrenewable Resources* 6/2 (1997) 85-98.
- Elia 2001 R. J. Elia, "Analysis of the Looting, Selling and Collecting of Apulian Red-Figure Vases: a Quantitative Approach" in Neil Brodie, Jennifer Doole, and Colin Renfrew (eds.), *Trade in Illicit Antiquities: the Destruction of the World's Archaeological Heritage* (Cambridge: MacDonal Institute for Archaeological Research), (2001)145-154.
- Esin 1985 U. Esin, "Arkeolojide Kullanılan Arkeometrik Araştırmalara Genel Bir Bakış". *1. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (1985) 1-6.
- Gutchen 1983 M. Gutchen, "The Destruction of Archaeological Resources in Belize, Central America". *Journal of Field Archaeology* 10/2 (1983) 217-227.
- Heath 1973 D. B. Heath, "Economic Aspects of Commercial Archaeology in Costa Rica". *American Antiquity* 38/3 (1973) 259-265.
- Hollowell-Zimmer 2002 J. Hollowell-Zimmer, "The Legal Market in Archaeological Materials From Alaska's Bering Strait". *Revista de Arqueologia Americana* 21 (2002) 7-32.
- Hollowell 2006 J. Hollowell, 'Moral Arguments on Subsistence Digging'. Eds. Christopher Scarre and Geoffrey Scarre, *The Ethics of Archaeology: Philosophical Perspectives on the Practice of Archaeology* (Cambridge: Cambridge University Press), 69-93.
- Karaduman 2007 H. Karaduman, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*. Ankara 2007.
- Kersel 2007 M. Kersel, "Transcending Borders: Objects on the Move, Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress". *Archaeologies* 3/2 (2007) 81-98.
- Lange 1976 F. W. Lange, "Costa Rica and the Subsistence Archaeologist". *Current Anthropology* 17/2 (1976) 305-307.
- Lunden 2012 S. Lunden, "Perspectives on Looting, The Illicit Antiquities Trade, Art and Heritage". *Art Antiquity and Law* XVII/2 (2012) 109-134.
- Matsuda 1998 D. Matsuda, "The Ethics of Archaeology, Subsistence Digging, and Artifact Looting in Latin America: Point and Muted Counterpoint". *International Journal of Cultural Property* 7/1 (1998) 87-97.
- Matsuda 2005 D. Matsuda, "Subsistence Diggers". Ed. K. F. Gibbon, *Who Owns the Past? Cultural Policy, Cultural Property, and the Law*. Michigan (2005) 255-266.
- Mackenzie 2006 S. Mackenzie, "Psychosocial Balance Sheets: Illicit Purchase Decisions in the Antiquities Market". *Current Issues in Criminal Justice* 8/2 (2006) 221-240.
- Mackenzie 2010 S. Mackenzie, "Trafficking Antiquities". *International Crime And Justice* (2010) 141-147.
- McCalister 2005 A. Mc Calister, "Organized Crime and the Theft of Iraqi Antiquities". *Trends in Organized Crime* 9/1 (2005) 24-37.
- Pendergast – Graham 1989 D. M Pendergast – E. Graham, "The Battle for the Maya Past: The Effects of International Looting and Collecting in Belize". Ed. P. Messenger, *The ethics of collecting, Albuquerque* (1989) 51-60.

- Proulx 2013 B. B. Proulx, "Archaeological Site Looting in "Glocal" Perspective: Nature, Scope, and Frequency". *American Journal of Archaeology* 117/1 (2013) 111-125.
- Pulhan 2008 G. Pulhan, *Arkeolojik Varlıkların Talanı, Rezan Has Müzesi Konferansları II. Arkeoloji Mercek Altında*. İstanbul 2008
- Robinson 1984 J. Robinson, *İktisat Felsefesi*. Çev. V. Savaş. İstanbul 1984.
- Rössler 2018 M. Rössler, *World Heritage, Protection of Cultural Property Military Manual*. France 2018.
- Roosevelt – Luke 2006 C. H. Roosevelt – C. Luke, "Looting Lydia: The Destruction of an Archaeological Landscape in Western Turkey". Eds. N. Brodie, M. Kersel, C. Luke – K. Walker Tubb, *Archaeology, Cultural Heritage, and the Antiquities Trade*. Florida (2006) 173-187.
- Staley 1993 D. P. Staley, "St Lawrence Island's Subsistence Diggers: a New Perspective on Human Effects on Archaeological Sites". *Journal of Field Archaeology* 20 (1993) 347-355.
- Stone 2008 E. C. Stone, "Patterns of Looting in Southern Iraq". *Antiquity* 82/315 (2008) 125-138.
- Soudijin – Tijhuis 2003 M. Soudijin – E. Tijhuis, "Some Perspectives on the Illicit Antiquities Trade in China". *Art Antiquity and Law* 2/8 (2003) 149-165.
- Tulay 2007 A. S. Tulay, *Eski Eser Yağması Soygun-Hırsızlık Kaçakçılık Olayları ve Bir Müze Soygunu*. İstanbul 2007.
- Veres 2014 Z. Veres, *The Fight Against Illicit Trafficking of Cultural Property: The 1970 UNESCO Convention and the 1995 UNIDROIT Convention*, *Santa Clara Journal of International Law* 12/2 (2014) 91-113.
- Yates 2016 D. Yates, "The Global Traffic in Looted Cultural Objects". *Oxford Research Encyclopedia of Criminology*. Oxford 2016.
- UNODC 2009 *UNODC Protection Against Trafficking in Cultural Property, Meeting of the Expert Group on Protection Against Trafficking in Cultural Property*. Vienna 2009.
- UNESCO 2011 *UNESCO The Fight Against The Illicit Trafficking Of Cultural Objects The 1970 Convention: Past And Future*. Paris 2011.

Elektronik Kaynaklar

- Brodie 2012 N. Brodie. <https://traffickingculture.org/encyclopedia/theory-and-method/use-of-satellite-imagery-for-the-investigation-of-looted-archaeological-sites/> (Erişim Tarihi 10.01.2019).
- Brodie 2013 N. Brodie. <https://traffickingculture.org/encyclopedia/theory-and-method/surface-investigation-of-looted-archaeological-sites/> (Erişim Tarihi 10.01.2019).
- Brodie 2014 N. Brodie. <https://traffickingculture.org/encyclopedia/theory-and-meth->

- od/media-investigations/, (Erişim Tarihi 10.01.2019).
- EGM KOM 2011 Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Raporları, <http://www.kom.pol.tr/Documents/Raporlar/2011tur.pdf>. (Erişim Tarihi 27.05.2018).
- Resmi Gazete 1973 Eski Eserler Kanunu, 06.05.1973, Sayı: 14527, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc056/kanuntbmmc056/kanuntbmmc05601710.pdf (Erişim Tarihi 24.05.2019)
- Resmi Gazete 1983 Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 23.07.1983, Sayı: 18113, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 22, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18113.pdf> (Erişim Tarihi: 24.05.2019)
- TAY Projesi Tahribat Raporu Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi. <http://www.tayproject.org/rapor.html>,
http://www.tayproject.org/downloads/Rap/Tah_Rap_00_Mar.pdf,
http://www.tayproject.org/downloads/Rap/Tah_Rap_01_Akd_GD.pdf,
http://www.tayproject.org/downloads/Rap/Tah_Rap_02_IcAna.pdf,
http://www.tayproject.org/downloads/Rap/Tah_Rap_08_Mar_Biz.pdf,
http://www.tayproject.org/downloads/Rap/Tah_Rap_03_Kar_DAna.pdf
(Erişim Tarihi 10.12.2018).
- TAY Projesi Tahribat Raporu Akdeniz Bölgesi 2001 Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi. http://www.tayproject.org/downloads/Rap/Tah_Rap_01_Akd_GD.pdf. (Erişim Tarihi 10.12.2018).
- TBMM 1983 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc066/kanundmc066/kanundmc06602863.pdf. (Erişim Tarihi 05.04.2019).
- TC Kültür ve Turizm Bakanlığı 2018 <http://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43336/muze-istatistikleri.html>
<http://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44973/turkiye-geneli-sit-alanlari-istatistikleri.html> (Erişim Tarihi 22.05.2019).
- Trafficking Culture 2019 <https://traffickingculture.org/encyclopedia/theory-and-method/>
(Erişim Tarihi 03.03.2019).
- Trafficking Culture <https://traffickingculture.org/encyclopedia/theory-and-method/surface-investigation-of-looted-archaeological-sites/>. (Erişim Tarihi 20.12.2018).
- Trafficking Culture <https://traffickingculture.org/encyclopedia/theory-and-method/use-of-satellite-imagery-for-the-investigation-of-looted-archaeological-sites/>
(Erişim Tarihi 20.12.2018).
- Türk Dil Kurumu Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <http://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi 24.05.2019).
- Yates – Brodie 2012 <https://traffickingculture.org/encyclopedia/terminology/subsistence-digging/>, (Erişim Tarihi 10.05.2018).